

SCHULTHEISZ EMIL: CAROLUS CLUSIUS ATREBATHIS

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVI. században teljesedett ki a tudósoknak az a vágya, ami már a reneszánsz emberének legfőbb törekvése volt, hogy tudása átfogó, a tudomány lehetőleg minden ágára kiterjedő, ő maga allround képzettségű legyen. Így alakult ki az a fogalom, amely „l'uomo universale” névvel jelölte e teljességre törekvő tudósokat. Igen érdekes, de csak látszólag paradox az, hogy e nagy általános műveltségű humanisták között egyik-másik, sokirányú érdeklődése és képzettsége mellett egy tudománynak különösen hivatott művelője lett. A mindent átfogni igyekvő tudás már magában hordta a specializálódás csíráit. Így érthető, hogy Clusius, aki járatos volt a régészetben, geográfiában, tudósa a klasszikus nyelveknek, s aki gyakorló orvosként sem volt ismeretlen, szenvedélyes numizmata és kora egyik legnevezetesebb botanikusa lett.

A XVI. század Európa-szerte a növénytan fénykora. Ekkor tört meg végleg az a századokon át uralkodott gondolat, hogy az ókor tudósai, főként Theophrasztosz, Dioszkoridész, Plinius és Galénosz minden jelentős növényt leírtak. E korszak botanikusai, kivétel nélkül orvosok, lázas buzgalommal vizsgálják a természetet, s írnak le az újabb és újabb növényeket. Munkájuk gyors elterjedését jelentős mértékben segítették elő a kitűnő kiadók, akik a gazdagon és szépen illusztrált, remek tipográfiájú fűvészkönyveket nem minden anyagi kockázat nélkül, igen rövid idő alatt adták ki. Különösen az antwerpeni Plantin-nyomda érdemel említést, amelynek a legszebben illusztrált botanikai könyvek editióját köszönhetjük.

A század neves növénytan tudósai közül is kiemelkedik Clusius. Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) a franciaországi Arrasban (latinul Atrebas) született 1526. február 18-án. Egyetemi tanulmányait jogi studiumokkal kezdte Gentben és Loewenben. Nagyobb utazásokat tett Német- és Franciaországban, majd orvosi és botanikai tanulmányokat folytatott Montpellier-ben. 1551-től 1554-ig volt a montpellier-i orvosi fakultás hallgatója, ahol a botanikában mestere az európai hírű G. Rondelet professzor. Clusius protestáns lévén, az orvosi studiumok befejeztével az orvostudományok licentiatusa lett; doktorrá nem avatták.

1555-ben szülőhelyére tért vissza. 1564-től természetkutató utakra ment, beutazta Spanyolországot, Portugáliát, Belgiumot, járt Angliában (1571). Tudományának híre mindenütt megelőzte. Ennek köszönhető meghívását a bécsi udvarba. 1573-ban került Bécsbe a botanikus kert prefektusaként. Bécsben 1587-ben hagyta el egy frankfurti katedráért. Innen 1593-ban Leydenbe hívták a botanika professzorául. 1609. április 4-én bekövetkezett haláláig itt adta elő a botanikát és *materia medicat*át. Tudós előadásai nem kismértékben emelték a leydeni egyetem fényét.

Írásai túlnyomóan botanikai, illetőleg farmakológiai tartalmúak. *'Antidotarium florentinum sive de exacta componendorum medicamentorum ratione libri tres'*¹ című munkája nagy orvosi felkészültségét tükrözi. Saját, eredeti művei mellett több spanyol és portugál növényteni munkát fordított latinra.

Miként az akkor szokásban volt, kora legtöbb jeles tudósával vagy személyes, vagy legalább levelező kapcsolatban állott. A század talán legkitűnőbb magyar orvos-botanikusa, a költőként is neves Purkircher György (1530–1578) Párizsban ismerkedett meg Zsámboki révén Clusiusszal. Ismeretes Zsámboki János botanikai érdeklődése is, aki párizsi tartózkodása idején 1549-ben kiadta Dioszkoridész munkáját – *'Dioscorides libri octo Graece et latine'*² –, bár kommentár nélkül. Clusius későbbi bécsi és Purkircher pozsonyi tartózkodása idején ismeretségükből barátság lett. Gyakran találkoztak, Clusius többször átrándult Pozsonyba, és a felvidéken együtt tettek botanikai exkurziókat. Purkircher növényhonosító kísérleteire feltétlenül nagy hatással volt Clusiusszal való barátsága. Clusius többször említi műveiben pozsonyi barátját, és több növényt Purkircherről nevezett el. Erről a tudósbarátságról Haberle számol be a magyar fűvészet történetéről *'Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia'*³ címmel írott könyvében.

Különös érdeklődésünkre számíthat az a sok kapcsolat, amely Clusiust hazánkhoz fűzte. Ez nemcsak a neves humanista botanikus széles körű érdeklődésének bizonyítéka, de bepillantást enged abba az intellektuális életbe, amely a XVI. század Magyarországot szoros szálakkal fűzte a humanizmushoz. A fentebb már említetteken kívül álljon itt még néhány példa. Lipsius bécsi udvari orvossal és könyvtárossal való levelezéséből tudjuk, hogy olvasta a humanista Lazius hazánkról szóló kéziratait (*'Descriptio Transsilvaniae'* és *'Chorographia Pannoniae'*)⁴, figyelme Erdély felé fordult. Innen Clusius, akinek érdeklődése a medicinán és a botanikán messze túlterjedt, Batthyány közvetítésével sok archeológiai anyagot, elsősorban római pénzeket kapott tanulmányozás céljából. Ugyancsak levelezéséből derül ki, hogy az akkor a flandriai Bruggében élő tudós visszatérve 1566-ban spanyolországi kutatóútjáról, már érdeklődik „az erdélyi és magyar hegyek határán található nummulitok, az ún. «Szt. László pénze»” után. Három alkalommal fordul ez ügyben levéllel a magyarországi viszonyokkal is ismerős tudós bécsi

orvoshoz, Cratóhoz. Leveleiben a nagyobb nyomaték kedvéért két ízben is alludál az ismert legendára: miként változik a futó tatárok aranya kővé.⁵ Útjai során, még jóval hazánkba érkezése előtt már számos magyarral találkozhatott, hogy történelmünk ilyen részleteit ismerte.

Abban, hogy Clusius később aránylag sokat tartózkodott Magyarországon, az itteni természeti viszonyok iránti érdeklődésén kívül nem csekély szerepe volt a bécsi viszonyoknak is. Clusius, jóllehet orvosi diplomáját az Európa-szerte elismert montpellier-i egyetemen szerezte, nem folytathatott Bécsben orvosi praxist. Az egyetem ugyanis nem bocsátotta „repetitio”-ra, ami a későbbi nostrificationnak megfelelő eljárás volt. Ennek oka feltehetően protestáns vallása. Azt a kegyet viszont, amelyet II. Miksa császár gyakorolt Zsámboki Jánossal, az „ex gratia specialis” jogosítványt Rudolf császár nem adta meg. Érthető tehát, hogy egyre gyakrabban és egyre hosszabban vendégeskedik a tudománybarát magyar főuraknál, legtöbbször a valóban igen művelt Batthyány Boldizsárnál, aki maga is tudományos alapon művelte a botanikát.

Különösen a *'Notae in Garciae Historiam'*⁶ ajánlása tanúskodik bőbeszédűen magyar mecénása iránt érzett hálájáról. A császári udvar botanikusának papírforma szerinti fizetése sem volt sok, amit pedig valóban kézhez vett, nem fedezte még a megélhetési költségeit sem. Kedvezőtlen anyagi szituációján kívül még egy oka volt, hogy minél több időt töltsön távol Bécsből. Az udvar tudósai között, akiknek sorában a már említett Zsámboki, Crato és Lipsius mellett olyan kiválóságok voltak, mint Hugo Blotius, Paulus Fabricius, Julius Alexandrinus, Dodonaeus, Lobelius, állandó volt az ellentét. Nem csoda, ha jobban érezte magát Magyarországon működve, de vendégszerető főurai s ugyancsak vendéglátó, egyben azonban tudós orvosai és protestáns papjai társaságában, mint a bécsi udvar intrikus levegőjében.

A magyarországi fűvészkertekről és fűvesházakról – amelyek Európában a legkorábbiak közé tartoztak – Clusius *'Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam, Austriam quaedam provinciam observatorum historia'*⁷ című munkájában több helyütt is említést tesz.

Purkircher mellett Pozsonyban még egy tudós barátja akad Heindl András gyógyszerész személyében, aki szintén nagy felkészültségű botanikus volt. Purkircher és Clusius barátságáról és tudományos kapcsolatáról több írott emlék maradt fent. A francia botanikus, aki a kor tudományos életének tevékeny résztvevője 1576-ban a nagynevű nürnbergi humanistához, Joachim Camerarius orvosdoktorhoz intézett leveleiben már mint igen jó barátjáról emlékezik meg a pozsonyi tudósról.

A hazai tudománytörténet egyik alapos művelője, Istvánffy Gyula behatóan foglalkozott Clusius munkásságának egy részletével. Clusius mint Batthyány Boldizsár németújvári várúr vendége a Dunántúl nyugati részén is gyűjtött növényeket. Virágos növényeken kívül főként a gombákat tanulmányozta. A Németújvárott gyűjtött gombákat lefestette. Ez a gomba-akvarell sorozat *'Clusius-codex'* néven szerepel a növénytani irodalomban. Ezt az akvarellgyűjteményt,

amelyről maga a szerző is azt hitte, hogy elveszett, a leydeni egyetem kéziratárában találták meg. Istvánffi lemásolta, és egy tanulmány kíséretében 1900-ban kiadta.⁸ A magyarországi gombákkal foglalkozik még az 1605-ben megjelent 'Rariorum plantarum historia'⁹ című munkájának egy külön fejezete is.

Ugyancsak Clusius magyar barátai közé tartozott Beithe István németújvári prédikátor és tudós botanikus, akinek füveskönyve Németújvárott 1595-ben hagyta el a nyomdát.

Hogy Clusiust Magyarországon már a maga korában milyen nagyra tartották, az a bécsi udvari könyvtáros, Hugo Blotius Batthyány Boldizsárhoz 1589. február 24-én írt leveléből is kiderül.

Clusius volt a botanikusok között az első, aki a morfológia mellett már ökológiai megfigyeléseket tett. A növények elterjesztésében, idegen tájak flórájának meghonosításában a legintenzívebben tevékenykedett. A műveiben tárgyalt 1440 növényfaj között 480 magyarországi növény leírását publikálta. Tudományos munkásságának egyéb vonatkozásai külön tanulmányba kíváncsiaknak.

¹ „Növényi gyógyszerkönyv, vagyis az orvosságok helyes összeállításáról szóló három könyv”. (Antwerpen 1561).

² „Dioszkoridész nyolc könyve görögül és latinul”

³ „Magyarország és Erdély növényeinek rövid leírása” (Buda, 1830)

⁴ „Erdély leírása” és „Pannonia leírása”

⁵ V. ö. P. F. Ram: Caroli Clusii Atrebatensis Epistolae. (Bruxelles, 1847). 56–60.

⁶ „Történeti feljegyzések” (Antwerpen, 1582).

⁷ „Pannonia és Ausztria tartományaiban megfigyelt ritka növények leírása”. (Antwerpen, 1582).

⁸ A Clusius-codex mykológiai méltatása. – V. ö. még Rapaics R.: A magyar biológia története. (Bp. 1953.) és Carolus Clusius: Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii. (Bp. 1983).

⁹ „Ritka növények leírása”